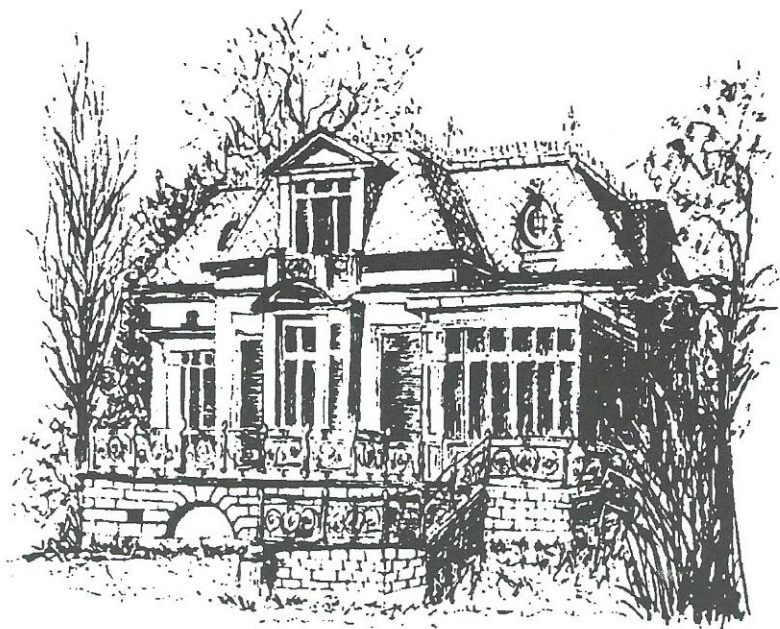


ŻYRARDOWSKI ROCZNIK MUZEALNY



Muzeum Okręgowe w Żyrardowie
Rok III Nr 3-4/1995

Biblioteki oświatowe w Żyrardowie w latach 1876-1939

Idea działalności bibliotecznej wśród najszerszych warstw społecznych sięga drugiej połowy XIX wieku. Wiązało się to z przemianami społecznymi jakie dokonywały się w społeczeństwie polskim po powstaniu styczniowym. Społeczeństwo polskie po wstrząsach politycznych jakich doznało w XIX wieku podjęło walkę narodową na płaszczyźnie społecznej i ekonomicznej. Wypracowany został program pozytywistyczny mający na celu podniesienie poziomu społeczno-ekonomicznego kraju. Realizacja tego programu dokonywała się poprzez różne formy działalności, mające charakter legalny. Jedną z form było dążenie do podniesienia poziomu oświaty i kultury poprzez zakładanie bibliotek.

Rozwój bibliotek i czytelnictwa uzależniony był od stopnia poziomu oświaty. Według spisu ludności Cesarstwa Rosyjskiego z 1897 roku około 30,5 % ludności Królestwa Polskiego umiało czytać i pisać. W guberni warszawskiej było 30 % - 40 % piśmiennych. Wyższy odsetek piśmiennych był wśród ludności od 20-40 lat (około 43 %) i większych miastach - 46,4 %¹⁾. Wynikało to z łatwiejszego dostępu do szkół i placówek kulturalnych.

Żyrardów spośród innych ośrodków przemysłowych wyróżniał się wyższym poziomem oświaty. W roku 1897 na ogólną liczbę zatrudnionych w fabryce - 8491 aż 5790 robotników umiało czytać i pisać²⁾. Stanowiło to 65 % ogółu załogi. W Żyrardowie pod koniec XIX wieku działały liczne instytucje kulturalne i oświatowe. Do najstarszych należała Resursa, Ochronka dla Dzieci. W 1882 roku było pięć szkół podstawowych - trzy fabryczne i dwie rządowe³⁾. Szkoły prywatne prowadzili Berent, Schmidt i Gomuliński.

Niski stopień analfabetyzmu, dobrze rozwinięte szkolnictwo podstawowe sprzyjało zakładaniu bibliotek. Zakładający bibliotekę musiał uzyskać zezwolenie na działalność biblioteczną. Prawo wydawania zezwolenia mieli gubernatorzy. Biblioteki podlegały Ministerstwu Spraw Wewnętrznych a zasady zakładania i prowadzenia określał 175 punkt ustawy o cenzurze z 1871 roku⁴⁾. Ubiegający się o założenie biblioteki zobowiązany był spełnić określone warunki: podać nazwisko osoby odpowiedzialnej za działalność biblioteki, określić zasady finansowania, przedstawić projekt regulaminu, wskazać miejsce lokalizacji. Po zatwierdzeniu katalogu można było udostępnić księgozbiór czytelnikom. Nadzór nad bibliotekami sprawował Urząd do Spraw Włościańskich. Biblioteki fabryczne były nadzorowane przez inspekcję fabryczną. Do najbardziej znanych organizacji oświatowych zakładających biblioteki należały: Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Czytelni Ludowych oraz Wydział Czytelni Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności.

Sytuacja w bibliotekarstwie oświatowym zmieniła się w latach rewolucji 1905-1907. Społeczeństwo polskie w okresie rewolucji 1905 roku i w pierwszych latach po jej zakończeniu uzyskało lepsze warunki dla szerzenia oświaty i kultury. Uzyskanie pewnych swobód politycznych sprzyjało powstaniu nowych organizacji oświatowych jak Polska Macierz Szkolna, Towarzystwo Kultury Polskiej. Rozpoczęły działalność biblioteki wielkomiejskie o charakterze naukowym - w 1907 roku Biblioteka m. st. Warszawy.

Wybuch I wojny światowej przyniósł znaczne pogorszenie warunków dla działalności kulturalnej i oświatowej, w tym bibliotecznej. Dopiero po zakończeniu działań wojennych wznowiły działalność TKP, PMS, TCL.

W okresie międzywojennym powstał nowy typ bibliotek oświatowych - biblioteki samorządowe. Głównym problemem podejmowanym przez środowisko bibliotekarskie była ustawa o bibliotekach. Ustawa zakładała, że koszty utrzymania bibliotek samorządowych ponosić miały związki samorządowe miast i gmin. Sieć biblioteczna miała się składać z gminnych bibliotek stałych i powiatowych central bibliotek ruchomych⁵). Kilkakrotnie opracowany projekt ustawy nie doczekał się realizacji. Większość postanowień wypracowanych przez środowisko bibliotekarzy okresu międzywojennego zostało zapisane w Dekrecie o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi z dnia 17 kwietnia 1946 roku.

Zostały zapewnione podstawy finansowe działalności bibliotecznej, ustanowiono ogólnokrajową sieć biblioteczną.

I Biblioteki fabryczne

Największą rolę w upowszechnianiu czytelnictwa wśród robotników żyrardowskich odegrały biblioteki fabryczne. Pierwsza biblioteka fabryczna została utworzona w 1876 roku. Z inicjatywą jej zorganizowania wystąpili cudzoziemcy, którzy stanowili najbardziej wykształconą część załogi. Biblioteka ta składała się głównie z wydawnictw obcojęzycznych: niemieckich, francuskich, angielskich. Według raportu z 1894 roku biblioteka liczyła 1400 dzieł - obcojęzycznych: francuskich 126, angielskich 72 i 721 polskich. Większość stanowiły dzieła niemieckie⁶). Biblioteka posiadała także czasopisma jak: „Kurier Warszawski”, „Unsere Zeitung”, „Leipziger Zeitung”. Opłata za wypożyczenie książek wynosiła 20 kopiejek. Dla czytelnicy obcojęzycznej Karol Dittrich ofiarował kolekcję książek w ilości 1600 tomów. Były to głównie dzieła literatury pięknej i o tematyce historycznej. Biblioteką opiekował się Ludwik Brandt, mistrz tkacki. Czytelnia obcojęzyczna liczyła 121 czytelników. Czytelnikami jej byli m. in. Karol Dittrich, Otto Herman, Aleksander Husarzewski, Grzegorz Kossut.

Od 1888 roku działała czytelnia z księgozbiorem polskim. Na zakup nowych książek pobierano od członków czytelnicy opłatę - 30 kopiejek. Biblioteka liczyła 721 książek, dzieł i tytułów czasopism m. in.: „Kurier Warszawski”, „Przegląd Tygodniowy”, „Wędrowiec”⁷). Z czytelnicy korzystało 89 osób m.in.: Grzegorz Kossut, Jerzy Wątróbski. Opiekunem biblioteki był Aleksander Husarzewski.

Biblioteki te działały bez zezwolenia władz carskich w wyniku czego zostały zamknięte. Wówczas to Zarząd Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żyrardowskich odwołał się w tej sprawie w 1894 roku do gubernatora warszawskiego. 27 października 1895 roku w wyniku odwołania TAZŻ otrzymało zezwolenie na kontynuowanie działalności biblioteki⁸). Po zatwierdzeniu katalogu (zakwestionowano kilka książek m. in.: „Ta trzecia” Henryka Sienkiewicza) biblioteka mogła być udostępniona czytelnikom.

O dalszej działalności bibliotek informuje nas zapis Karola Dittricha, w którym znajduje się pozycja o przeznaczeniu 300 rubli na rzecz czytelnicy polskiej i niemieckiej⁹).

W 1906 roku zarząd TAZŻ otrzymał nowe zezwolenie na prowadzenie biblioteki z czytelnią w tym dla majstrów i robotników¹⁰). Należy przypuszczać, że zezwolenie zatwierdzało działalność dwóch bibliotek utrzymywanych przez Towarzystwo Akcyjne Zakładów Żyrardowskich. Biblioteka z księgozbiorem polskim działała jako Biblioteka Robotnicza Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żyrardowskich zwana także fabryczną i z księgozbiorem obcojęzycznym jako Biblioteka Zrzeszenia Urzędników Zakładów Żyrardowskich.

Wśród zachowanych dokumentów najwięcej dotyczy działalności Biblioteki Robotniczej. Oprócz wymienionego zezwolenia zachowały się sprawozdania, rachunki. Dokumenty te przechowywane są w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Żyrardowie - Filia Nr 6.

O Bibliotece Robotniczej informują nas także roczne sprawozdania TAZŻ przechowywane w archiwum w Żyrardowie oraz w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.

Odpowiedzialnym za bibliotekę był Albin Żbikowski a funkcję kierownika pełniła Teodozja Popowska. Obok wypożyczalni biblioteka posiadała czytelnię zawierającą księgozbiór podręczny i czasopisma. Księgozbiór miał charakter ogólny. Przeważała w nim literatura piękna. W 1907 roku biblioteka liczyła 2792 tomy¹¹⁾.

Tabela 1. Wzrost księgozbioru w latach 1907 - 1914.

Rok	liczba tomów ogółem	Przybyło
1907	2792	—
1908	3215	423
1909	3872	657
1910/1911	4074	202
1911/1912	4140	66
1912/1913	4228	88
1913/1914	4300	72

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Sprawozdanie biblioteki: 1907/1908, 1908/1909. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Sprawozdanie Zarządu TAZŻ nr 27: 1911/1912, nr 28: 1912/1913, nr 29: 1913/1914.

W latach 1911-1914 wydatki na bibliotekę kształtowały się następująco:

Tabela 2. Budżet biblioteki i wydatki na książki w latach 1911-1914.

Rok	Wydatki na bibliotekę wartość w rublach	Wydatki na książki wartość w rublach
1911/1912	2 451,41	217,99
1912/1913	2 655,74	156,88
1913/1914	2 710,11	508,06

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Sprawozdanie TAZŻ nr 27: 1911/1912, nr 28: 1912/1913, nr 29: 1913/1914.

Największą sumę na zakup książek przeznaczono w latach 1913/1914 - 508,06 rubli. A oto co o żyrardowskiej bibliotece robotniczej pisał Aleksander Wójcicki na łamach „Ekonomisty” w 1914 roku: „Towarzystwo Akcyjne Zakładów Żyrardowskich urządziło wzorowo bibliotekę robotniczą na sposób angielski. Czytelnicy sami sobie usługują. Biblioteka została urządzona kosztem fabryki¹²⁾. Przy bibliotece istniała czytelnia z elektrycznym oświetleniem.

W latach 1908-1914 przybyło do biblioteki 1508 tomów. Głównym źródłem wzrostu księgozbioru był zakup. Zakupu dokonywało się na rachunek TAZŻ w porozumieniu z dyrektorem Albinem Żbikowskim. Najwięcej zakupów dokonywano w księgarni Edwarda Wendego w Warszawie¹³⁾. Książki oznaczone były pieczętą „Biblioteka Robotnicza Towarzystwa Akcyjnego Hiellego i Dittricha”. Na karcie przedtytułowej książki znajdowała się ulotka „Do czytelników” zawierająca regulamin biblioteki.

Większość książek miała oprawę intrologatorską. Książki oprawiano w intrologatori K. Ożgi oraz Stanisława Uhlenfelda¹⁴⁾.

Księgozbiór opracowany był alfabetycznie. Katalog alfabetyczny prowadzony był w księdze buchalteryjnej. Oprócz katalogu alfabetycznego istniał katalog numerów. Opracowanie rzeczowe książek było według następujących działów:

- A - Powieści obyczajowe, poezja, dramat.
- B - Powieści historyczne, podróźnicze.
- C - Powieści dla młodzieży.
- D - Dział humanistyczny.
- E - Dział przyrodniczy.
- F - Dział techniczny.
- G - Książki niemieckie
- I - Dział książek informacyjnych

Tabela 3. Struktura księgozbioru w 1909 roku.

Dział	Ilość woluminów	Procent księgozbioru
Dział A: Powieści obyczajowe. Poezja. Dramat	909	23 %
Dział B: Powieści historyczne i podróźnicze.	453	12 %
Dział C: Powieści dla dzieci i młodzieży.	989	26 %
Dział D: Dzieła humanistyczne.	446	11 %
Dział E: Dzieła przyrodnicze.	436	11 %
Dział F: Dzieła techniczne	137	4 %
Dział G: Książki niemieckie.	466	12 %
Dział I: Książki informacyjne.	37	1 %
Ogółem	3 872	100 %

Źródło: MBP Żyrardów Filia Nr 6, ABR, Dane statystyczne biblioteki robotniczej za rok 1907/1908; 1908/1909.

W księgozbiörze najliczniej reprezentowana była literatura piękna dla dorosłych - 35 % i literatura piękna dla dzieci i młodzieży - 26 %. Z innych działów najwięcej było książek z nauk humanistycznych - 11 %. Biblioteka gromadziła książki w języku niemieckim. Stanowiły one 12 % ogółu księgozbioru.

Księgozbiör biblioteki stanowiły wydawnictwa znajdujące się w wypożyczalni, na które składały się utwory z literatury pięknej i wydawnictwa popularne z innych dziedzin wiedzy oraz z wyodrębnionego księgozbioru podręcznego znajdującego się w czytelni. Księgozbiör podręczny zawierał encyklopedie, słowniki, atlasy. Wśród encyklopedii znajdowały się: Encyklopedia Wychowawcza; Encyklopedia Staropolska Glogera. Biblioteka zaopatrzona była w dwadzieścia tytułów czasopism, wśród nich: „Biblioteka Warszawska“, „Tygodnik Ilustrowany“, „Poradnik Językowy“, „Bluszcz“¹⁵⁾. Czytelnia Biblioteki Robotniczej była dobrze zaopatrzona w wydawnictwa informacyjne i czasopisma. Biblioteka robotnicza zgromadziła także liczny księgozbiör z dziedziny Włókiennictwa. Do najciekawszych pozycji należały: „Słownik przędzalniczy“, „Podręcznik do nauki tkactwa“, „Tkactwo” Lewińskiego; „O przemyśle tkackim”.

Była to biblioteka popularna przeznaczona dla pracowników fabryki i młodzieży szkolnej. Wśród czytelników przeważali mężczyźni. Z biblioteki korzystali pracownicy wszystkich oddziałów fabryki m. in. tkalni, przędzalni, bielnika.

Tabela 4. Wzrost czytelników w latach 1907-1914.

Rok	Ogółem czytelników	Mężczyźni	Kobiety
1907/1908	1123	728	395
1908/1909	1267	797	470
1909/1910	x	x	x
1910/1911	1355	816	539
1911/1912	1412	823	589
1912/1913	1477	861	616
1913/1914	1499	869	630

x - brak danych

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Dane statystyczne biblioteki za rok 1907/1908; 1908/1909. BUW TAZŻ, Roczne sprawozdanie zarządu nr 27; 1911/1912; nr 28: 1912/1913; nr 29: 1913/1914.

Największa liczba czytelników przypadła na lata 1913/1914 -1499. Korzystanie z biblioteki było odpłatne. Uczniowie korzystali bezpłatnie. Uczniów zapisywano na podstawie legitymacji szkolnej, robotników na podstawie książki obrachunkowej¹⁶⁾.

Tabela 5. Ilość wypożyczeń w latach 1907-1914.

Rok	Ilość wypożyczeń ogółem
1907/1908	40.075
1908/1909	40.624
1909/1910	x
1910/1911	x
1911/1912	48.439
1912/1913	54.721
1913/1914	49.449

x - brak danych

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Dane statystyczne 1907/1908; 1908/1909; BUW, TAZŻ, Sprawozdania roczne nr 27: 1911/1912; nr 28: 1912/1913; nr 29: 1913/1914.

Największą poczytnością cieszyła się powieść obyczajowa i powieść dla młodzieży. Z literatury popularnonaukowej dzieła humanistyczne. Do najbardziej poczytnych powieści w 1910/1911 należały utwory Bałuckiego, Orzeszkowej, Rodziewiczówny. Z powieści historycznych A. Czajkowskiego, W. Szalaya. Z literatury dla dzieci i młodzieży - Andersen, Boecherstowe¹⁷⁾.

Tabela 6. Wypożyczenia z poszczególnych działów w 1907/1908.

Dział	Ilość wypożyczeń	Procent
Dział A: Powieści obyczajowe. Poezja. Dramat	10.612	26,48
Dział A B: Powieści historyczne. Przygodowe.	5.165	12,89
Dział B: Powieści dla młodzieży	22.128	55,22
Dział C: Dział humanistyczny.	988	2,47
Dział D: Dział przyrodniczy.	855	2,20
Dział E: Dział techniczny.	297	0,75
Ogółem:	40.075	100%

Źródło: MBP Żyrardów Filia Nr 6, ABR, Dane statystyczne biblioteki 1907/1908.

Biblioteka czynna była codziennie a także w niedzielę oprócz ważniejszych świąt kościelnych przez 3 godz. 55 minut¹⁸⁾. Pomocą w odnalezieniu książki były tablice, na których znajdowały się numery książek. Informowały one czy książka znajdowała się w bibliotece czy została wypożyczona, kolor czerwony oznaczał, że książka została wypożyczona, kolor niebieski, że znajdowała się w bibliotece. Przed żądaniem książki czytelnik sprawdzał jej numer na tablicy¹⁹⁾.

W okresie I wojny światowej biblioteka prowadziła ograniczoną działalność. Pierwsza wojna światowa spowodowała upadek gospodarczy miasta i zakładów. Upadkowi gospodarstwu towarzyszyło osłabienie życia politycznego i kulturalnego miasta.

Po zakończeniu działań wojennych wznowiły działalność liczne instytucje kulturalne i oświatowe. Wznowiła działalność także Biblioteka Robotnicza Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żyrardowskich. Głównymi problemami z jakimi borykała się biblioteka to brak funduszy na zakup nowych książek i trudności lokalowe. Ze względów lokalowych została zamknięta czytelnia. Fundusze biblioteki nie wystarczały na zakup nowych książek. Nowe nabytki nie mogły wyrównać powstałych ubytków a także zaspokoić potrzeb czytelników na najnowszą literaturę. W latach 1925-1927 nie zakupiono ani jednej książki²⁰⁾.

Wśród zgromadzonych książek można było znaleźć klasyków literatury pięknej, utwory pisarzy okresu międzywojennego (Andrzej Strug, Wacław Berent). Znikomy był także napływ literatury z innych działów. Wśród tej literatury można było znaleźć kilka biografii (Stanisława Adamczewskiego, Stefana Żeromskiego).

Tabela 7. Stan Księgozbioru w latach 1925 - 1938.

Rok	Ilość woluminów	Rok	Ilość woluminów
1925	4500	1932	4334
1926	x	1933	4347
1927	4397	1934	4354
1928	4301	1935	4383
1929	4313	1936	4383
1939	4318	1937	4400
1931	4334	1938	4220

x - brak danych

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR - Raporty i sprawozdania z lat 1925 - 1938.

W okresie międzywojennym nastąpił spadek liczby czytelników i wypożyczeń.

Tabela 8. Liczba czytelników w latach 1921 - 1938.

Rok	Liczba czytelników	Rok	Liczba czytelników
1921	546 w I półroczu	1930	460
1922	x	1931	300
1923	x	1932	245
1924	x	1933	200
1925	850	1934	200
1926	—	1935	217
1927	700	1936	235
1928	500	1937	217
1929	500	1938	523

x - brak danych

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Raporty i sprawozdania biblioteki robotniczej z lat 1922-1938; w Odpowiedzi na pytania w kwestionariuszu 5.08.1936 roku. Echo Żyrardowskie 25.03.1921, s.6

Najmniej czytelników korzystało z biblioteki w latach 1933-1934 - 200 osób. Spowodowane to było trudną sytuacją ekonomiczną Zakładów Lniarskich i miasta. Główną troską mieszkańców Żyrardowa było znalezienie jakiejkolwiek pracy by przetrwać trudną sytuacją materialną. Wzrost czytelnictwa nastąpił w 1938 roku - 523 osoby. Na tę sytuację wpłynęła poprawa ekonomiczna Zakładów i miasta. Instytucje utrzymywane przez fabrykę mogły rozszerzyć działalność. Biblioteka robotnicza w 1938 zakupiła 138 książek.

Tabela 9. Ilość wypożyczeń w latach 1921 - 1938.

Rok	Liczba wypożyczeń	Rok	Liczba wypożyczeń
1921	12785 w I półroczu	1930	16901
1922	x	1931	11006
1923	x	1932	10006
1924	x	1933	10248
1925	400 - 800 tygodniowo	1934	9338
1926	x	1935	11446
1927	7772	1936	12734
1928	8206	1937	12394
1929	18468	1938	17205

x - brak danych

Źródło: MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Raporty z lat 1921-1938; W odpowiedzi na pytania komunikuję 05.08.1936r.

Najmniejsza liczba wypożyczeń przypada na rok 1934 - 9338, największa w 1929 roku - 18468. Struktura wypożyczeń w roku 1921 była następująca: na ogólną liczbę wypoży-

czeń - 12785 - 6011 stanowiła literatura piękna, książek dla młodzieży - 2017, dzieł humanistycznych - 190, 61 - książek przyrodniczych, 29 - książek technicznych²²⁾.

Biblioteka czynna była przez 6 godzin trzy razy w tygodniu. Opłata za wypożyczone książki wynosiła 30 gr za jedną książkę, 50 gr za dwie²³⁾.

Biblioteka robotnicza była najbardziej powszechną placówką kulturalno-oświatową w Żyrardowie. Korzystali z niej urzędnicy, robotnicy, młodzież szkolna. Zorganizowana została według najnowszych wzorów ówczesnego bibliotekarstwa. Zapewniony przez fabrykę budżet, płatny bibliotekarz, wypożyczalnia i czytelnia zaopatrzona w liczne czasopisma i bogaty księgozbiór podręczny pozwalały w pełni realizować działalność. Biblioteka poprzez upowszechnianie czytelnictwa przyczyniła się do wzrostu aktywności kulturalnej robotników żyrardowskich. Służyła robotnikom w okresie niewoli jak i odradzającym się państwie polskim.

Biblioteka nie przerwała działalności także w okresie II wojny światowej. Działała według nowego regulaminu. Mogli z niej korzystać tylko robotnicy fabryki²⁴⁾. Opłata za wypożyczone książki składała się z abonamentu miesięcznego - 3 zł od 1 książki oraz wpisowego - 5 zł²⁵⁾. W 1938 roku biblioteka liczyła 4220 książek, w 1943r. - 5798. W 1942 roku Biblioteka Robotnicza przejęła księgozbiór Biblioteki Zrzeszenia Urzędników Zakładów Żyrardowskich - 2590 woluminów²⁶⁾. Liczba czytelników w 1942 roku wynosiła 803 wypożyczeń - 35514. Lata wojny, godzina policyjna, zakaz słuchania radia spowodowały wzrost zainteresowania książką. Po II wojnie światowej Biblioteka Robotnicza działała jako Biblioteka Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Włókienniczego, a od 1983 roku jako Filia Nr 6 Miejskiej Biblioteki Publicznej w Żyrardowie (Fabryczna).

II Biblioteki organizacji politycznych

Na rozwój czytelnictwa oraz na rodzaj upowszechnianej literatury miały wpływ organizacje polityczne, które zakładały biblioteki, rozpowszechniały prasę partyjną najczęściej na terenie fabryki. Biblioteki te miały charakter oświatowy. Posiadały księgozbiór z różnych dziedzin wiedzy. Najliczniej reprezentowana była literatura o tematyce społecznej i ekonomicznej. W mniejszym stopniu literatura piękna. Biblioteki te dostarczały książek dla prelegentów, słuchaczy kół samokształceniowych. W projekcie programu kół socjalno-rewolucyjnych czytamy: „Każde koło ma swojego organizatora, kasjera i bibliotekarza”²⁷⁾. Biblioteki te działały w warunkach konspiracyjnych rozpowszechniając książki wśród robotników.

O bibliotekach partyjnych możemy mówić opierając się głównie na protokołach rewizji, wykazach skonfiskowanych książek, pamiątkach.

Największy wpływ wśród robotników żyrardowskich miał Związek Robotników Polskich. Początek tej organizacji dały koła samokształceniowe zwane „biblioteczne” lub „biblioteki”. Już w 1889 roku istniała biblioteka założona przez Połonieckiego i Tomasza Kupieckiego²⁸⁾. Obok książek legalnych zawierała także książki o treści socjalno-rewolucyjnej: Karola Liebknechta, „W obronie prawdy”, Jana Młota, „Kto z czego żyje”. Najwięcej informacji o bibliotece zawierają zeznania jednego z członków koła Jana Cegiełkowskiego. Członkowie koła wnosili opłaty w wysokości 20 kopiejek miesięcznie. Nowi członkowie wpłacali dodatkowo 50 kopiejek na bibliotekę²⁹⁾. Za te pieniądze nabywano książki dla biblioteki. W 1899 roku Połoniecki przekazał bibliotekę T. Kupieckiemu. W wyniku przeprowadzonej rewizji u Kupieckiego bibliotekę skonfiskowano. W czasie aresztowania członków koła znaleziono książki o treści socjalno-rewolucyjnej. U Jana Hermanowicza znaleziono książkę „Powódź”. Broszura ta zawierała odezwę programową I Proletariatu oraz katalog „Biblioteka robotnika polskiego”³⁰⁾.

Partia „Proletariat” utrzymywała kontakty z robotnikami żyrdowskimi poprzez działaczy partyjnych Kazimierza Tomaszewskiego i Juliana Hubsche. Głównym źródłem wiadomości o księgozbiorze biblioteki partii „Proletariat” są protokoły rewizji, wykazy książek skonfiskowanych. Do prowadzenia działu książek powołano odrębne koło, którym kierował Edmund Płoski.

Powstała z połączenia ZRP i II Proletariatu PPS również prowadziła działalność oświatową w tym także biblioteczną. W skład tej organizacji wchodziły koła samokształceniowe organizowane przez robotników.

W Żyrardowie koło samokształceniowe powstało w 1893 roku z inicjatywy Grodeckiego. Zostało założone w mieszkaniu Andrzeja i Józefa Maciejewskich, robotników fabryki żyrdowskiej³¹⁾. Biblioteka składała się ze 102 książek i broszur o treści socjalno-rewolucyjnej.

Partią, która miała swoje koło w Żyrardowie była także Socjaldemokracja Królestwa Polskiego. Koło żyrdowskie powstało w 1893 roku, opiekunem i kasjerem był Jan Cieplak. Jan Karkusiński i Józef Królikowski zajmowali się kolportażem książek. Biblioteką dzieł nielegalnych opiekował się Jan Cieplak, zaś dzieł legalnych Jan Karkusiński. Po aresztowaniu Cieplaka bibliotekę przejął Jan Nowis a po nim Jan Pałuba, który obawiając się aresztowania ukrył książki w polu, gdzie znaleźli je żandarmi.

Powstała, z połączenia SDKP z grupą polskich socjaldemokratów Litwy - Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy podjęła działalność kulturalną i oświatową. W sprawozdaniu z działalności organizacji żyrdowskiej w „Czerwonym Sztandarze” z 1907 roku czytamy: „zbieramy pieniądze na założenie biblioteki, która jest nam bardzo potrzebna”³²⁾. Została ona założona wkrótce, gdyż rok później starano się uzupełnić zbiory przeznaczając na ten cel pieniądze uzyskane z loterii.

Dużym zainteresowaniem wśród mieszkańców Żyrardowa cieszyła się biblioteka im. J.L.Pereca. Prezesem biblioteki był Jakub Wolff. Biblioteka została założona w 1926 roku. Mieściła się przy ul. 1-go Maja 32. Dostępna była dla wszystkich. Posiadała księgozbiór w języku żydowskim - 925 woluminów oraz 80 czytelników³³⁾.

Biblioteka żydowska o nazwie „Przyszłość” mieściła się przy ul. Fabrycznej 6. Jak informowała „Gazeta Poranna”, biblioteka spłonęła w 1923 roku. Posiadała księgozbiór w języku żydowskim³⁴⁾.

III Biblioteki organizacji oświatowych

Czytelnictwo uwarunkowane jest umiejętnością czytania. W miarę upowszechniania oświaty staje się bardziej powszechne. Do upowszechniania oświaty zostały powołane organizacje oświatowe. W 1905 roku powstało Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów. Stowarzyszenie poza nauczaniem czytania i pisania organizowało odczyty, zakładało biblioteki. Żyrardowskie Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów miało bibliotekę liczącą około 800 tomów, którą przekazało Towarzystwu Kultury Polskiej³⁵⁾.

Żyrardów należał do V Oddziału Kultury Polskiej. Lokal biblioteki założonej w 1907 roku mieścił się przy ul. Leśnej 48. Biblioteka liczyła 800 tomów, 30 tytułów czasopism, korzystało z niej 130 osób³⁶⁾.

Powstałe stowarzyszenie „Samokształcenie” przejęło księgozbiór żyrdowskiego TKP³⁷⁾. Prelegentem „Samokształcenia” był Paweł Hulka-Laskowski.

W Królestwie Polskim najbardziej rozwiniętą działalność oświatową w tym biblioteczną prowadziła Polska Macierz Szkolna. Wydział Oświaty Ludowej PMS posiadał sekcję czytelniczą. Sekcja ta miała za zadanie ocenę książek pod względem przydatności do bib-

liotek szkolnych i publicznych, opracowanie katalogów oraz zbieranie danych o czytelnictwie. W latach 1906-1907 na terenie Królestwa Polskiego powstało 536 bibliotek³⁸⁾. O działalności biblioteki PMS w Żyrardowie świadczy zachowana książka O. Wenlersse'a, „Współczesna Japonia” ze znakiem proweniencji „Czytelnia”, Polska Macierz Szkolna w Żyrardowie (pozycja ta znajduje się w księgozbiorze Biblioteki Parafialnej Matki Bożej Pocieszenia w Żyrardowie).

Działalność oświatową PMS kontynuowało Towarzystwo Oświatowe „Wiedza”. Biblioteka Towarzystwa „Wiedza” mieściła się przy ul. Łukasieńskiego 15. O działalności tej biblioteki świadczy zachowana książka: J. Kornacki „Oczy i ręce” (pozycja ta znajduje się w MPB w Żyrardowie Filia Nr 6). Znak proweniencyjny książki Czytelnia „Wiedza”, Żyrardów ul. Łukasieńskiego 15.

W 1927 roku została założona biblioteka Towarzystwa Kursów Wieczornych dla Robotników. Biblioteka ta liczyła 242 woluminy, 35 czytelników. Czynna była trzy razy w tygodniu przez sześć godzin³⁹⁾.

IV Biblioteki prywatne

Biblioteki prywatne utrzymywane były przez osoby lub instytucje prywatne. Wśród bibliotek prywatnych wyróżniamy biblioteki fundacyjne działające w oparciu o określone podstawy finansowe zagwarantowane aktem fundacyjnym oraz czytelnie dochodowe.

Największe zasługi w upowszechnianiu czytelnictwa wśród żyrardowskich bibliotek prywatnych odegrała biblioteka Elżbiety Hulki-Laskowskiej, córki pisarza Pawła Hulki-Laskowskiego. Inicjatorem założenia biblioteki był Paweł Hulka-Laskowski.

Biblioteka powstała w 1932 roku i nosiła nazwę czytelnia „Zdrój”. Działała do 1960 roku. W 1960 roku księgozbiór biblioteki i całe jej wyposażenie zakupił Urząd Miasta w Żyrardowie dla biblioteki publicznej. Biblioteka ta stanowiła podstawę księgozbioru Filii 1 Miejskiej Biblioteki Publicznej w Żyrardowie.

Większość książek, które wpłynęły do biblioteki to egzemplarze, które pisarz otrzymywał do recenzji za pośrednictwem czasopism literackich zwłaszcza „Wiadomości Literackich”. Na początek działalności pisarz ofiarował bibliotece własny księgozbiór a także fundusze na urządzenie lokalu. Pomógł też córce w nawiązaniu kontaktów z wieloma wydawnictwami m. in.: Trzaska Evert Michalski, „Rój”. U tych wydawców biblioteka uzyskała wysokie rabaty na zakup nowych książek. W przededniu II wojny światowej biblioteka liczyła 4 000 woluminów⁴⁰⁾. Książki znakowano czytelnia „Zdrój” Żyrardów. Prawie wszystkie posiadały jednolitą oprawę introligatorską. Książki oprawiał Stanisław Uhlenfeld, brat żony Pawła Hulki-Laskowskiego, który posiadał zakład introligatorski w tym samym budynku co biblioteka (przy ul. Szkolnej). Książki dla biblioteki były oprawiane po jak najniższych kosztach. Na wewnętrznej stronie okładki opatrzone były wklejką, która zawierała informacje jak należy postępować z wypożyczoną książką by jej nie zniszczyć.

Do chwili przejścia biblioteki przez MBP księgozbiór wynosił 2502 woluminów. Wiele tytułów oprawionych było w jeden wolumen stanowiąc klocek. Najwięcej dzieł zgromadzono z literatury pięknej 81 %. Bogato reprezentowane były utwory Kraszewskiego, ofiarowane bibliotece przez inż. Aleksandra Weyde. Literatura dla dzieci i młodzieży stanowiła 8 % zaś popularnonaukowa 11 %. Obecnie z księgozbioru ocalało 465 woluminów⁴¹⁾. Najwięcej książek zaginęło w czasie II wojny światowej. Duże straty spowodowała konfiskata książek przez władze okupacyjne.

Biblioteka dostępna była dla wszystkich. Szczególną troską otaczano młodzież szkolną. Aby ułatwić uczniom poszukiwanie książek dla każdej klasy gimnazjum i szkoły powszechnej były osobne katalogi.

Korzystanie z biblioteki było odpłatne. Opłata za wypożyczenie książki wynosiła 50 gr do 1 zł⁴²⁾. Młodzież szkolna korzystała bezpłatnie. Przez szereg lat cały dochód wypożyczalni (po opłaceniu światła, komornego, opału) przeznaczony był na zakup nowych książek.

Biblioteka zatrudniała jednego pracownika. Tuż przed II wojną światową zatrudnione były dwie osoby.

Na koniec 1932 roku biblioteka liczyła 200 czytelników a przed wybuchem II wojny światowej - 400. Biblioteka czynna była w godzinach popołudniowych. W czasie II wojny światowej była czynna od godziny 10 rano do wieczora i korzystało z niej 500 czytelników⁴³⁾.

Czytelnia „Zdrój” miała stanowić zaczątek biblioteki samorządowej. Władze miejskie udzieliły subsydium w wysokości 50 zł. Do założenia biblioteki samorządowej nie doszło - brak środków finansowych. Miejska Biblioteka Publiczna w Żyrardowie powstała dopiero w 1950 roku.

Bibliotekę „Zdrój” przez cały czas prowadziła Elżbieta Hulka-Laskowska, która pracowała w MBP w Żyrardowie do 1970 roku, kierując Filią Nr 1.

Oprócz biblioteki Elżbiety Hulki-Laskowskiej działała czytelnia Kazimierza Wodkowskiej, założona w 1904⁴⁴⁾ - Czytelnia „Kazimierz”.

V Biblioteki kościelne

Akcję zakładania bibliotek podjęło także duchowieństwo. Biblioteki parafialne zakładane były przez księży, stowarzyszenia katolickie. W celu upowszechniania czytelnictwa powołano Towarzystwo Bibliotek i Czytelni Parafialnych. Zadaniem Towarzystwa było założenie biblioteki w każdej parafii. Przy doborze literatury posługiwano się katalogiem opracowanym przez Niedzielskiego i Sokołowskiego - „Katalog rozumowany książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych”. Biblioteki parafialne prowadzone były głównie przez księży i osoby związane z kościołem - organistów. W księgozbiorach bibliotek parafialnych oprócz dzieł religijnych znajdowały się głównie utwory z literatury pięknej a z innych dziedzin wiedzy książki historyczne.

Biblioteka Towarzystwa Bibliotek i Czytelni Parafialnych w Żyrardowie powstała w 1908 roku. Biblioteka mieściła się w sali katechetycznej, dostępna była dla członków organizacji. Korzystanie z biblioteki było odpłatne. Osoby niezamożne korzystały bezpłatnie. Biblioteka otwarta była dwa dni w tygodniu w ciągu 2,5 godziny. Korzystało z niej 65 czytelników. Biblioteką administrował proboszcz parafii, ksiądz Karol Bliziński. W bibliotece znajdowało się 541 woluminów⁴⁵⁾.

Działalność biblioteczną prowadził także Związek Katolicki pod opieką św. Józefa w Żyrardowie.

Wśród innych działających bibliotek na uwagę zasługuje także Biblioteka Szkoły dla Szeregowych Policji Państwowej założona w 1929 roku. Liczyła ona 1114 woluminów, a korzystało z niej 273 funkcjonariuszy⁴⁶⁾.

* * *

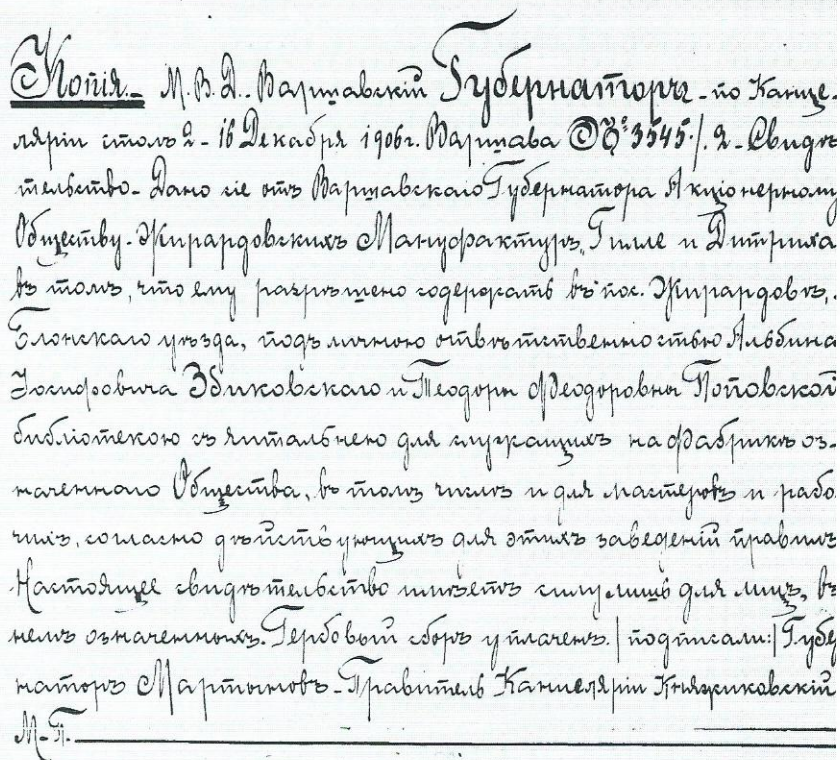
Zamieszczony artykuł jest wynikiem badań nad kulturą czytelniczą środowiska żyrardowskiego i stanowi fragment szerszego opracowania.

Przypisy:

¹ J. Krajewska, Z dziejów oświaty robotniczej, Polska Klasa Robotnicza, t. 5, s.183

- ² J. Kazimierski, Dzieje zakładów żyrardowskich i ich załogi w latach 1829 - 1885, Ciechanów 1984, s.233
- ³ Tamże, s.244
- ⁴ AGAD KGW 7113, s.273 - 274, Pravila o bezplatnych narodnych čitalnjach
- ⁵ Projekt ustawy o sieci bibliotek publicznych, w: J.Kołodziejska, Publiczne biblioteki samorządowe, Warszawa 1967, s.172
- ⁶ Archiwum m. st. Warszawy, KGW II - 138/1894, k. 1-28, O suščestvujusie í pri žirardovskoj fabrike blonskogo uezda čital'ne bez razrešenja
- ⁷ Tamże
- ⁸ Archiwum m. st. Warszawy, z/s w Żyrardowie, Akta Gminy Żyrardów - Wiskitki 1899/601
- ⁹ AGAD KGW II, 1899, k.9-10
- ¹⁰ MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR (Archiwum Biblioteki Robotniczej), Kopia zezwolenia na działalność biblioteki z dn. 16 grudnia 1906
- ¹¹ Tamże, Sprawozdanie biblioteki robotniczej z lat 1907/1908, 1908/1909
- ¹² A. Wójcicki, Instytucje fabryczne i społeczne w przemyśle Królestwa Polskiego, Ekonomista 1914, t.3, s.88-102
- ¹³ MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Rachunki z księgarni E. Wendey i ska, 1914 -1920
- ¹⁴ Tamże, Rachunek dla biblioteki robotniczej z introligatorni K. Ozgi, 12. 10. 1907
- ¹⁵ Tamże, Pisma czytane (dane o poczytności pism), 1913
- ¹⁶ Relacja Elżbiety Hulki-Laskowskiej z dn. 12.01.1979 w/T. Żuchlewska, Biblioteka robotnicza TAZZ 1906-1939, (praca magisterska - Uniwersytet Wrocławski, Instytut Bibliotekoznawstwa), Żyrardów 1979
- ¹⁷ MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Autorzy i tytuły, których wypożyczenie było maximum, 1910/1911
- ¹⁸ Tamże, Dane statystyczne biblioteki robotniczej za rok 1907/1908
- ¹⁹ Tamże, Apel „Do czytelników”
- ²⁰ Tamże, Rachunki biblioteki robotniczej z lat 1925-1938
- ²¹ Tamże, Sprawozdanie biblioteki robotniczej, 1938
- ²² Biblioteka fabryczna, „Świąteczne Echo Żyrardowskie”, 1921, s.6
- ²³ MBP w Żyrardowie Filia Nr 6, ABR, Sprawozdanie, 1938
- ²⁴ Tamże, Regulamin biblioteki robotniczej, 5.11.1941
- ²⁵ Tamże, Pismo informujące o wysokości opłat, 10.08.1943
- ²⁶ Tamże, Informacje o bibliotece z dnia 16.04.1943
- ²⁷ B. Lis, Biblioteki partyjne w Żyrardowie, Warszawa 1973, s.212
- ²⁸ Tamże, s.243
- ²⁹ Tamże, s.265
- ³⁰ J. Krajewska, Czytelnictwo wśród robotników w Królestwie Polskim 1870 - 1914, Warszawa 1979, s.114
- ³¹ „Czerwony Sztandar”, 1907, nr 152, s.4
- ³² Biblioteki oświatowe w Polsce, Spis bibliotek na dzień 1 stycznia 1930, Warszawa 1932, s.8
- ³³ Pożar biblioteki żydowskiej, „Gazeta Poranna”, 1923, nr 52, s.5
- ³⁴ J. Krajewska, Czytelnictwo wśród robotników, s.85
- ³⁵ Tamże, s.87; Archiwum m.st. Warszawy z/s w Żyrardowie, Akta Gminy Żyrardów - Wiskitki, 1163/1912 (informacja o bibliotekach)
- ³⁶ Paweł Hulka-Laskowski, Mój Żyrardów, Warszawa 1958, s.201

- ³⁸ K. Wojakowska, *Działalność biblioteczna Polskiej Macierzy Szkolnej w latach 1908-1939, W/Księgozbiory miejskie i mieszczańskie*, Warszawa 1981, s.73
- ³⁹ *Biblioteki oświatowe w Polsce*, spis, s.8
- ⁴⁰ Relacje Elżbiety Hulki -Laskowskiej
- ⁴¹ J.Polak, *Księgozbiór biblioteki Pawła Hulki-Laskowskiego* (praca magisterska, Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznastwa i Informacji Naukowej), Żyrardów 1984, s.8
- ⁴² Relacja Elżbiety Hulki-Laskowskiej
- ⁴³ Tamże
- ⁴⁴ Archiwum m. st. Warszawy z/s w Żyrardowie, Akta Gminy Żyrardów-Wiskitki, 1163/1912
- ⁴⁵ *Biblioteki oświatowe w Polsce*, spis s.8; Archiwum m. st. Warszawy z/s w Żyrardowie, Akta Gminy Żyrardów-Wiskitki, 1163/1912
- ⁴⁶ *Biblioteki oświatowe w Polsce*, spis s.8

[illegible]

Do Czytelników.

1. *Krzywdę innym czytelnikom wyrządza ten, kto z książką obchodzi się niestarańnie.* W celu uchronienia książek od zniszczenia poleca się:

- a) *Nie dotykać książek brudnymi rękami,*
- b) *Nie zaginać kartek,*
- c) *Nie czytać w czasie spożywania pokarmów,*
- d) *Kartki książek odwracać uważnie, nie śliniąc przytem palców,*
- e) *Strzedz książki przed małymi dziećmi,*
- f) *Przy odnoszeniu do czytelnii i do domu owijać książki w papier,*
- g) *Nie pisać uwag w książkach.*

2. W razie uszkodzenia książki, czytelnik zwraca koszt naprawy lub całą wartość książki, jeżeli z jego winy książka stała się niezdatną do dalszego użytku; w razie zgubienia, czytelnik obowiązany jest zwrócić całkowitą wartość książki według katalogu księgarskiego z doliczeniem kosztów oprawy.

3. *Książki wypożyczone, winny być nie później jak w czwartym tygodniu zwrócone.*

Książki zwrócone mogą być przez tegoż czytelnika na nowo wypożyczone, o ile kto inny nie zamówił.

4. Czytelnicy proszeni są o osobiste zgłaszanie się do biblioteki, a to dla uniknięcia nieporozumień i dla ułatwienia właściwego wyboru książek.

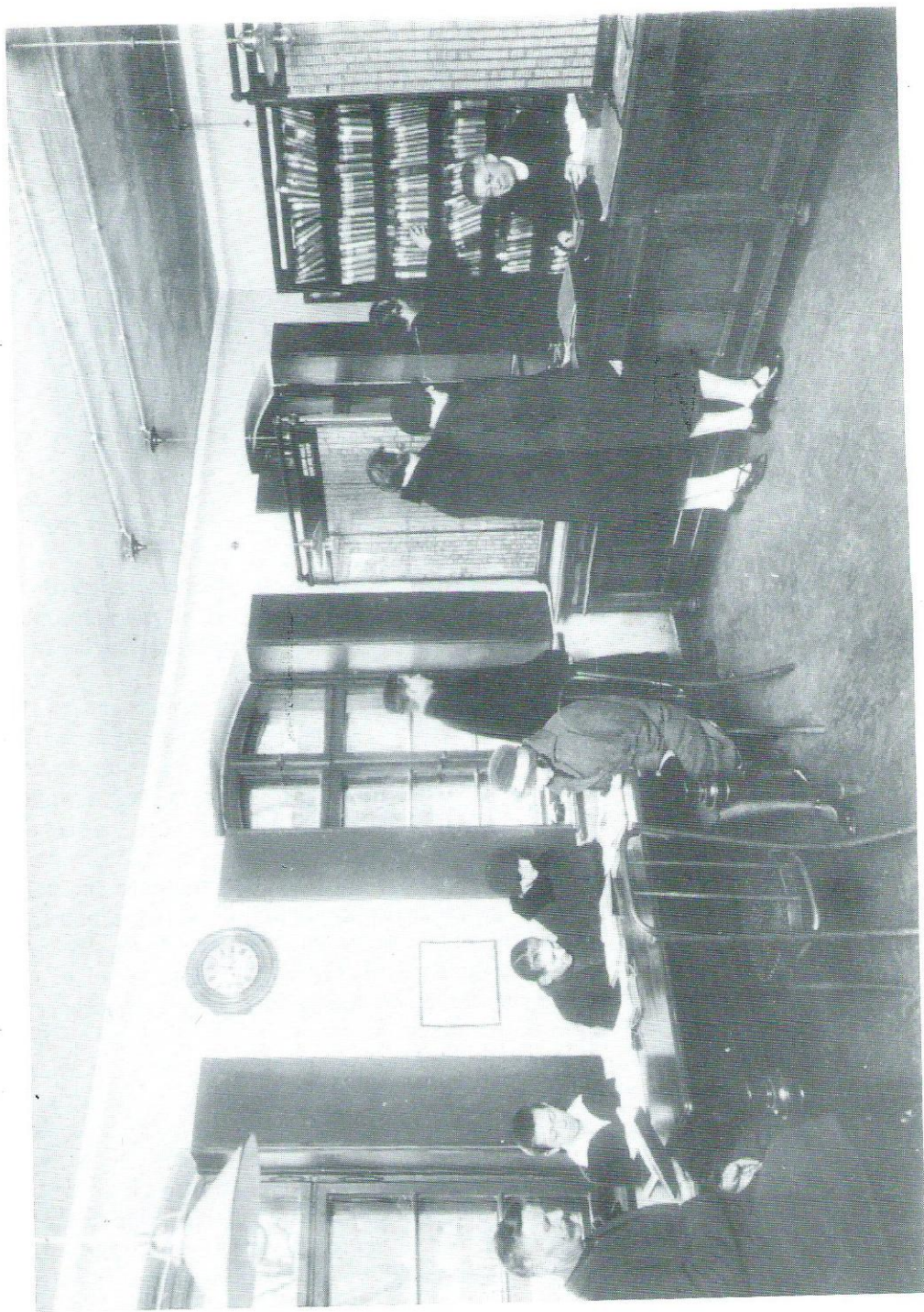
5. Przed zażądaniem książki każdy z czytelników winien sprawdzić sam na tablicach wskazujących, czy książka żądana znajduje się w danej chwili w bibliotece, (kolor niebieski oznacza, że książka jest w bibliotece, kolor czerwony oznacza, że książki niema).

6. *Czytelnicy, w domu których panują choroby zakaźne jak oспа, szkarlatyna, odra, tyfus plamisty i t. p. w interesie wszystkich czytelników, wobec możliwości przeniesienia zarazy za pomocą książki, przez czas trwania choroby z biblioteki korzystać nie powinni.*

7. Powyższe przepisy porządkowe, jak również wszelkie inne, wywieszone w poczekalni bibliotecznej, obowiązują czytelników.

8. Kolejne załatwianie czytelników jest obowiązkiem urzędujących w bibliotece. Kolejne zgłaszanie się do okienka jest obowiązkiem czytelników.

Zarządzenia i uwagi, czynione przez urzędujących winny być przez czytelników uwzględniane.



Wnętrze biblioteki robotniczej. Za kontuarem Teodozja Popowska, Żyrardów, lata 30-te,
fot., nr inw. MŻ/1/147